

Aneta Michalska-Warias

Struktura środków wychowawczych i poprawczych orzekanych wobec nieletnich w latach 90. XX wieku

Studia Iuridica Lublinensia 3, 139-152

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANETA MICHALSKA-WARIAS

Struktura środków wychowawczych i poprawczych orzekanych wobec nieletnich w latach 90. XX wieku

The structure of the educational and corrective measures used in cases of juvenile offenders in the 1990s

Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich zawiera bogaty katalog środków zapobiegania demoralizacji i zwalczania przestępczości nieletnich. Zgodnie z art. 5 ustawy, wobec nieletnich stosowane mogą być przede wszystkim środki wychowawcze oraz środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Ten ostatni stosowany może być – zgodnie z art. 10 u.p.n. – tylko wobec nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, zabronionego przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, o ile przemawia za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego oraz okoliczności i charakter czynu, a zwłaszcza gdy inne środki stosowane wobec nieletniego wcześniej okazały się bezskuteczne lub gdy nie rokują jego resocjalizacji.

Jest faktem, że w latach 90. przestępczość nieletnich wzrosła w zauważalny sposób¹, a co za tym idzie, wzrosły też oczekiwania wobec ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, będącej podstawowym narzędziem formalnej kontroli wobec nieletnich dopuszczających się czynów karalnych oraz wykazujących przejawy demoralizacji. Dlatego analiza dostępnych danych na temat orzekanych wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych może dostarczyć wielu interesujących informacji na temat tego, jakie środki oddziaływania i w jakich przypadkach są najczęściej stosowane wobec nieletnich przez sądy rodzinne.

¹ Zob. T. Bojarski, *Polskie prawo karne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2002, s. 119; A. Stemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski (red.), *Atlas przestępczości w Polsce 2*, Warszawa 1999, s. 169–170.

Z uwagi na to, że dostępne informacje statystyczne na temat prawomocnych orzeczeń kończą się na sierpniu 1998 r., przedmiotem niniejszej analizy będzie struktura orzekanych środków właśnie w okresie od 1990 r. do 31 sierpnia 1998 r., przy czym dane do połowy lat 90. przedstawiane będą w ujęciu co dwa lata, natomiast analiza ostatnich kilku lat omawianego okresu uwzględniać będzie dane z każdego roku. Oddzielnie przedstawione zostaną dane dotyczące nieprawomocnych skazań w latach 1999–2000. Zestawianie obu rodzajów danych może bowiem prowadzić do mylnych wniosków i dawać nieprawdziwy obraz struktury orzekanych wobec nieletnich środków.²

Już samo porównanie liczby nieletnich, wobec których orzekano środki wychowawcze i poprawcze w związku z demoralizacją i czynami karalnymi, ukazuje rozmiary problemu. W 1990 roku orzeczono środki wychowawcze i poprawcze wobec 14 250 nieletnich, przy czym wobec 10 200 zostały one orzeczone w związku z popełnieniem czynu karalnego. W pierwszych ośmiu miesiącach 1998 r. łączna liczba nieletnich, wobec których orzeczono prawomocnie środki wychowawcze i poprawcze, wynosiła już 26 393, a więc uległa niemal podwojeniu. O ponad 80% wzrosła w tym okresie liczba nieletnich, wobec których orzekano środki poprawcze i wychowawcze w związku z popełnieniem przez nich czynu karalnego.

Tab. 1. Liczba nieletnich, wobec których prawomocnie orzeczono środki przewidziane w art. 6 u.p.n.

Rok	Liczba nieletnich, wobec których orzeczono środki w związku z demoralizacją	Liczba nieletnich, wobec których orzeczono środki w związku z czynem karalnym
1990	4 050	10 200
1992	4 050	12 200
1994	brak danych	15 650
1995	brak danych ³	12 750
1996	7 199	20 000
1997	7 227	19 387
1998 (I–VIII)	7 876	18 517

Ustawa dzieli środki orzekane wobec nieletnich na wychowawcze oraz na środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Ten ostatni może być, zgodnie z art. 11 § 1 u.p.n., orzekany z warunkowym za-

² Dane dotyczące prawomocnych orzeczeń wykorzystane w niniejszym opracowaniu pochodzą z wydawanej przez Departament Organizacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości *Statystyki sądowej*.

³ Statystyka sądowa z lat 1994–1995 nie zawiera danych na temat demoralizacji nieletnich (zob. *Wstęp*, [w:] *Statystyka sądowa. Część II. Sprawy rodzinne w latach: 1994 r. i 1995 r.*, Warszawa 1997).

wieszeniem jego wykonania, o ile zostaną spełnione przewidziane w tym przepisie warunki. W okresie próby, związanej z warunkowym zawieszeniem wykonania środka poprawczego, sąd stosuje do nieletniego środka wychowawcze.

W zdecydowanej większości przypadków sądy stosują wobec nieletnich środki wychowawcze. W przypadku postępowania, toczącego się w związku z popełnieniem przez nieletniego czynu karalnego, stosunek procentowy środków wychowawczych orzekanych samoistnie lub obok zawieszonoego środka poprawczego do orzeczonych środków poprawczych spadł poniżej 90% tylko w 1994 r., generalnie kształtując się na poziomie około 92%, a w 1998 r. sięgając nawet 94%. Zaobserwować można natomiast wyraźny spadek udziału środka poprawczego orzekanego bez warunkowego zawieszenia jego wykonania w stosunku do pozostałych środków orzekanych w związku z czynami karalnymi popełnianymi przez nieletnich. O ile w 1990 r. liczba orzeczeń o umieszczeniu w zakładzie poprawczym stanowiła prawie 3% ogólnej liczby środków orzekanych w związku z czynami karalnymi, o tyle w 1998 r. udział procentowy środka poprawczego bezwarunkowego zawieszenia kształtował się na poziomie 1,5%. W latach 90. zaobserwować też można było zauważalne wahania w częstotliwości, z jaką sądy sięgały po możliwość orzeczenia środka poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Do 1997 roku liczba tego typu orzeczeń w liczbach bezwzględnych wyraźnie wzrastała (w 1990 r. środek ten orzekano w 771 przypadkach, a w 1997 stosowano go już 1318 razy), natomiast udział procentowy tego środka w stosunku do pozostałych uległ raczej spadkowi – w 1990 r. wśród orzeczonych wobec nieletnich w związku z czynami karalnymi wszystkich środków wychowawczych i poprawczych zawieszono wykonanie środka poprawczego w 6,61% przypadków, natomiast w 1998 r. takich orzeczeń było 4,5%.

Tab. 2. Udział procentowy orzeczonych środków wychowawczych i poprawczych w latach 1990–1998

Rok	Środki wychowawcze orzekane w związku z popełnieniem czynu karalnego samoistnie lub obok zawieszonoego środka poprawczego	Środek poprawczy orzeczony z warunkowym zawieszeniem jego wykonania	Środek poprawczy orzeczony bez warunkowego zawieszenia
1990	90,50%	6,61%	2,88%
1992	91,02%	6,10%	2,87%
1994	89,58%	7,19%	3,22%
1995	92,63%	5,24%	2,12%
1996	92,99%	4,88%	2,12%
1997	91,42%	6,41%	2,16%
1998	93,98%	4,50%	1,50%

Bardzo interesująco prezentują się też dane na temat orzekanych wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych w ujęciu liczbowym. Lata 90. charakteryzuje bowiem wyraźny wzrost liczby orzekanych środków wychowawczych i poprawczych, przy czym rekordowy pod tym względem był rok 1996, kiedy to orzeczono prawie 8000 środków wychowawczych w związku z demoralizacją, niemal 20 000 środków wychowawczych w związku z czynami karalnymi oraz 472 środki poprawcze bez warunkowego zawieszenia ich wykonania.

Tab. 3. Orzekane środki wychowawcze i poprawcze w latach 1984–1998

Rok	Liczba orzeczonych środków wychowawczych w związku z demoralizacją	Liczba samostannie orzeczonych środków wychowawczych w związku z czynem karalnym	Liczba orzeczonych środków wychowawczych obok zawieszenia w zakładzie poprawczym	Liczba orzeczonych środków poprawczych z warunkowym zawieszeniem	Liczba orzeczonych środków poprawczych bez warunkowego zawieszenia	Liczba skazań na pozbawienie wolności
1984	4030	10 771	1513	1484	521	24
1989	5059	14 745	1026	1036	469	5
1990	4393	9751	797	771	336	3
1992	4378	11 695	893	845	397	4
1994	brak danych	15 246	791	806	361	–
1995	brak danych	12 523	557	740	300	4
1996	7793	19 563	1110	1085	472	5
1997	1534	17 887	910	1318	446	12
1998 (I–VIII)	8951	19 098	668	948	316	3

Jednocześnie do ciekawych wniosków prowadzić może porównanie informacji statystycznej z lat 90. z danymi z dekady wcześniejszej.⁴ Otóż początek lat 90. charakteryzował się spadkiem liczby orzekanych wobec nieletnich środków wszelkiego rodzaju. Dla przykładu w 1990 r. orzeczono mniej środków wychowawczych i poprawczych niż na przykład w latach 1984 czy 1989. Dopiero w drugiej połowie lat 90. zdecydowanie wzrosła liczba orzekanych wobec nieletnich środków wychowawczych w związku z demoralizacją i czynami karalnymi. Natomiast jeśli chodzi o środki poprawcze, zaob-

⁴ Dokładne dane z lat 1984–1989 zob.: J. Szumski, *Struktura i dynamika środków stosowanych wobec nieletnich w Polsce w latach 1984–1989*, [w:] T. Bojarski (red.), *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych w praktyce sądów rodzinnych*, Lublin 1990, s. 149–171.

serwować można wyraźną tendencję spadkową w liczbie orzekanych rocznie tego typu środków, szczególnie bez warunkowego zawieszenia ich wykonania, co wskazywałoby na to, że sądy coraz częściej uznają inne środki oddziaływania na nieletniego za bardziej adekwatny sposób reakcji na dopuszczenie się przez niego czynu karalnego.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich przewiduje w art. 6 bogaty wachlarz możliwości oddziaływania na nieletniego przy pomocy zróżnicowanych środków wychowawczych. Na pierwszym miejscu wymieniony jest najłagodniejszy z tych środków – upomnienie. Pozostałe środki można podzielić na pewne grupy, gdzie nieco inny jest charakter oddziaływania na nieletniego. Po pierwsze, ustawa przewiduje możliwość ustanawiania nadzoru nad nieletnim ze strony wskazanych w niej osób i organizacji. Po drugie, w art. 6 u.p.n. występuje wyraźna grupa środków o charakterze opiekuńczo-wychowawczym, polegających na umieszczeniu nieletniego w odpowiednich placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Odrębną grupę stanowią przewidziane w art. 6 pkt 2 u.p.n. zobowiązania nieletniego do podjęcia różnego rodzaju zachowań lub powstrzymania się od pewnych działań. Wreszcie środki takie jak przepadek przedmiotów czy zakaz prowadzenia pojazdów mają charakter nie tylko wychowawczy, ale i wyraźnie zapobiegawczy.⁵

Dane na temat środków wychowawczych stosowanych wobec nieletnich w związku z popełnieniem czynu karalnego pozwalają na poczynienie pewnych spostrzeżeń na temat tego, jakie środki najczęściej orzekane są przez sądy rodzinne.⁶ Największą procentowo grupę środków wychowawczych stanowią przewidziane w ustawie orzeczenia nadzoru, choć w latach 90. zaobserwować można wyraźną tendencję spadkową, jeśli chodzi o orzeczenia tego typu – w 1990 r. stanowiły one ponad 70% wszystkich środków wychowawczych orzekanych w związku z czynami karalnymi, natomiast w latach 1997 i 1998 odsetek ten spadł poniżej 57%. Wyraźną tendencję spadkową wykazuje też w badanym okresie częstotliwość orzekania przez sądy środków opiekuńczo-wychowawczych, polegających na umieszczeniu nieletniego w różnego rodzaju instytucjach. W 1990 roku 7% postępowań toczących się w związku z czynem karalnym kończyło się orzeczeniem tego typu, a od 1995 r. udział takich rozstrzygnięć w omawianej grupie orzeczeń nie przekroczył już 5%. Tendencję wzrostową wykazywały natomiast w omawianym okresie orzeczenia, w których zobowiązywano nieletniego do zachowań opisanych w art. 6 pkt 2 u.p.n. Ich odsetek wzrósł z 6,6% w 1990 r. do 8,7% w pierwszych ośmiu miesiącach 1998 roku. W najbardziej jednak widoczny sposób zmienił się udział upomnienia w strukturze orzekanych wobec nie-

⁵ Zob. T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002, s. 33–34.

⁶ Statystyka sądowa nie zawiera danych na temat takich środków jak przepadek przedmiotów czy zakaz prowadzenia pojazdów, zatem nie zostały one uwzględnione w obliczeniach.

letnich środków wychowawczych w związku z popełnieniem czynu karalnego. Częstotliwość sięgania przez sądy po tego typu środek wzrosła w omawianym okresie dwukrotnie, z poziomu niecałych 15% w 1990 r. do ponad 30% w ujętym w statystyce okresie 1998 roku.

Podobnie kształtuje się struktura orzekanych przez sądy środków wychowawczych w związku z demoralizacją. W okresie od 1990 do 1998 r. zaobserwować można ponaddziesięcioprocentowy spadek częstotliwości orzekania nadzoru różnego typu (z 63% w 1990 r. do 50% w okresie od I do VIII 1998 r.), choć podobnie jak przy czynach karalnych jest to środek oddziaływania, który stosowany jest przez sądy najczęściej. Analogiczne zmiany występują też w częstotliwości orzekania pozostałych środków, z ponaddwukrotnie częstszym orzekaniem upomnienia (w 1990 r. upomnienie orzekano w nieco ponad 13% przypadków, a w 1998 r. było to już ponad 28%) oraz z zauważalnym 5-% spadkiem częstotliwości, z jaką orzekane są środki opiekuńczo-wychowawcze i z nieznacznym wzrostem stosunkowej liczby orzeczeń, w których zobowiązano nieletniego do określonego w art. 6 pkt 2 zachowania.

Tab. 4. Środki wychowawcze i środek leczniczy orzekane wobec nieletnich w związku z popełnieniem czynu karalnego w liczbach bezwzględnych i w procentach

Rok	Nadzór z art. 6 pkt 3, 4 i 5 u.p.n.	Środki opie- kuńczo-wy- chowawcze przewidziane w art. 6 pkt 6 i 9 u.p.n.	Zobowiąza- nie do okre- ślonego za- chowania – art. 6 pkt 2 u.p.n.	Upomnienie	Umieszcze- nie w szpitalu psychia- trycznym
1990	7027 (73,38%)	670 (6,99%)	636 (6,64%)	1421 (14,84%)	1 (0,01%)
1992	7938 (67,87%)	748 (6,39%)	871 (7,44%)	2136 (18,26%)	2 (0,017%)
1994	10 563 (69,28%)	765 (5,01%)	899 (5,89%)	3014 (19,76%)	5 (0,032%)
1995	8727 (69,68%)	619 (4,94%)	781 (6,23%)	2395 (19,12%)	1 (0,007%)
1996	13 107 (66,99%)	968 (4,94%)	1269 (6,48%)	4218 (21,56%)	1 (0,005%)
1997	11 882 (56,33%)	838 (3,97%)	1606 (7,61%)	5087 (24,11%)	6 (0,028%)
1998 (I-VIII)	10 809 (56,60%)	781 (4,08%)	1674 (8,76%)	5828 (30,51%)	5 (0,02%)

Tab. 5. Środki wychowawcze orzekane wobec nieletnich w związku z demoralizacją w ujęciu liczbowym i procentowym

Rok	Nadzór z art. 6 pkt 3, 4 i 5 u.p.n.	Środki opiekuńczo-wychowawcze przewidziane w art. 6 pkt 6 i 9 u.p.n.	Zobowiązanie do określonego zachowania – art. 6 pkt 2 u.p.n.	Upomnienie
1990	2773 (63,12%)	677 (15,41%)	342 (7,78%)	601 (13,68%)
1992	2577 (58,86%)	688 (15,71%)	344 (7,85%)	769 (17,56%)
1996	4649 (59,65%)	1066 (13,67%)	562 (7,21%)	1516 (19,45%)
1997	4205 (52,89%)	1000 (12,57%)	788 (9,91%)	1957 (24,61%)
1998 (I-VIII)	3475 (50,86%)	734 (10,74%)	658 (9,63%)	1965 (28,76%)

Bliższa analiza każdej z grup środków wyraźnie wskazuje na to, że tylko niektóre z nich są często wykorzystywane w praktyce przez sądy, podczas gdy inne orzekane są być może zbyt rzadko lub nie są w stanie zapewnić osiągnięcia celów postępowania. Dla przykładu, zobowiązanie do podjęcia nauki w 1990 r. orzeczono w stosunku do 409 nieletnich, którzy popełnili czyny karalne, przy ogólnej liczbie 10 200 nieletnich prawomocnie osądzonych w związku z popełnieniem czynu karalnego (to znaczy, że tylko w 4% przypadków sądy uznały ten środek za odpowiedni). Jednocześnie jednak zobowiązanie do podjęcia nauki było najczęściej stosowanym spośród środków wychowawczych przewidzianych w art. 6 pkt 2 u.p.n. Ponad połowa orzeczeń, w których zobowiązano nieletnich do zachowań określonych w tym przepisie, to właśnie zobowiązania do podjęcia nauki.

W omawianej grupie środków wyraźnie rosła w latach 90. rola przeproszenia pokrzywdzonego. W 1990 roku do przeproszenia pokrzywdzonego zobowiązano 82 nieletnich sądzonych w związku z popełnieniem czynu karalnego (co stanowiło 13% środków z art. 6 pkt 2 u.p.n. i zaledwie 0,8% wszystkich środków wychowawczych), podczas gdy w 1997 r. omawiany środek wychowawczy orzeczono już wobec 363 nieletnich, którzy dopuścili się czynów karalnych, a w ciągu pierwszych ośmiu miesięcy 1998 r. – wobec 355 nieletnich (co w obu przypadkach oznacza, że środek ten stosowany był wobec około jednej piątej nieletnich, w stosunku do których zastosowano środki z art. 6 pkt 2 u.p.n. oraz stanowił już niecałe 2% wszystkich środków wychowawczych orzekanych wobec nieletnich w związku z czynem karalnym).

Tab. 6. Zobowiązania wynikające z art. 6 pkt 2 u.p.n. orzekane w stosunku do nieletnich w związku z czynem karalnym w ujęciu liczbowym i procentowym

Rok	Podjęcie nauki	Przeproszenie pokrzywdzonego	Naprawienie szkody	Powstrzymanie się od przebywania w określonych miejscach
1990	409 (64,30%)	82 (12,89%)	77 (12,10%)	68 (10,69%)
1992	471 (54,07%)	150 (17,22%)	121 (13,89%)	129 (14,81%)
1994	513 (57,06%)	163 (18,13%)	119 (13,23%)	104 (11,56%)
1995	478 (61,20%)	119 (15,23%)	99 (12,67%)	85 (10,88%)
1996	777 (61,22%)	199 (15,68%)	137 (10,76%)	156 (12,29%)
1997	789 (49,12%)	363 (22,60%)	131 (8,15%)	323 (20,11%)
1998 (I-VIII)	902 (53,88%)	355 (21,20%)	159 (9,49%)	258 (15,41%)

Do podobnych wniosków prowadzi też analiza częstotliwości, z jaką orzekany jest nadzór ze strony podmiotów wymienionych w art. 6 pkt 3, 4 i 5 u.p.n. W praktyce sądy rodzinne, decydując się na zastosowanie nadzoru, w 60% orzekają nadzór ze strony kuratora.

Tab. 7. Struktura środków wychowawczych w myśl art. 6 pkt 3, 4 i 5 u.p.n. orzekanych wobec nieletnich sprawców czynów karalnych w liczbach bezwzględnych i w ujęciu procentowym

Rok	Nadzór kuratora	Nadzór rodziców	Nadzór opiekuna	Nadzór organizacji młodzieżowej	Nadzór zakładu pracy	Nadzór osoby godnej zaufania
1990	4522 (64,35%)	2489 (35,42%)	14 (0,19%)	2 (0,02%)	-	-
1992	4581 (57,70%)	3331 (41,96%)	25 (0,31%)	1 (0,01%)	-	-
1994	6526 (61,84%)	4014 (38,03%)	11 (0,1%)	2 (0,01%)	-	10 (0,09%)
1995	5338 (61,16%)	3368 (38,59%)	11 (0,12%)	3 (0,03%)	2 (0,02%)	5 (0,05%)
1996	8293 (63,27%)	4787 (36,52%)	25 (0,19%)	2 (0,01%)	-	-
1997	7403 (62,30%)	4446 (37,41%)	29 (0,24%)	4 (0,03%)	-	-
1998 (I-VIII)	6576 (60,83%)	4217 (39,01%)	15 (0,13%)	1 (0,009%)	-	-

Dość często stosowany jest też nadzór ze strony rodziców. Natomiast sądy nie stosują lub stosują wyjątkowo pozostałe typy nadzoru. Dla przykładu, w omawianym okresie liczba orzekanych środków wychowawczych w postaci nadzoru ze strony organizacji młodzieżowej wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego, nie przekroczyła czterech rocznie.

W zbliżony sposób wygląda też struktura orzekanych wobec nieletnich w związku z czynami karalnymi środków opiekuńczo-wychowawczych, wymienionych w art. 6 pkt 6 i 9 u.p.n. W połowie przypadków orzekania tego typu środków sądy decydowały się na umieszczenie nieletniego w zakładzie wychowawczym, a w około jednej trzeciej – na umieszczenie nieletniego w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Dość dużym wahaniem w latach 90. ulegała natomiast częstotliwość, z jaką orzekano środek wychowawczy w postaci skierowania nieletniego do ośrodka kuratorskiego lub do instytucji zajmującej się kształceniem zawodowym. Do 1998 roku wyraźnie słabła częstotliwość, z jaką orzekano ostatni z tych środków.

Tab. 8. Struktura środków opiekuńczo-wychowawczych orzekanych wobec nieletnich w związku z czynem karalnym

Rok	Zakład wychowawczy	Placówka opiekuńczo-wychowawcza	Kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą	Instytucja zajmująca się kształceniem zawodowym
1990	341 (51,20%)	179 (26,87%)	65 (9,75%)	81 (12,16%)
1992	386 (51,60%)	245 (32,75%)	47 (6,28%)	70 (9,35%)
1994	422 (55,16%)	238 (31,11%)	33 (4,31%)	72 (9,41%)
1995	329 (53,15%)	187 (30,21%)	54 (8,72)	49 (7,91%)
1996	496 (51,23%)	318 (32,85%)	88 (9,09%)	66 (6,81%)
1997	424 (50,59%)	314 (37,47%)	63 (7,51%)	37 (4,41%)
1998 (I – VIII)	417 (53,39%)	237 (30,34%)	101 (12,93%)	26 (3,32%)

Jeśli chodzi o środki wychowawcze orzekane w związku z warunkowym zawieszeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym, dysproporcje w częstotliwości ich stosowania są większe niż w sytuacjach omówionych powyżej. Zdecydowanie najczęściej sądy sięgają po nadzór kuratora, który stanowił ponad 81% wszystkich środków orzekanych przy warunkowym zawieszeniu środka poprawczego w 1990 r. i ponad 75% w okresie od I do VIII 1998 roku. Na drugim miejscu wśród środków wychowawczych orzekanych w okresie warunkowego zawieszenia środka poprawczego znajdowało się umieszczenie

w zakładzie wychowawczym, które stosowane było w ponad 11% przypadków w 1990 r. i w około 11 i 12% przypadków w 1997 i w okresie od I do VIII 1998 roku.

Tab. 9. Środki wychowawcze orzekane w okresie warunkowego zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym w liczbach bezwzględnych i w procentach

Rok	Nadzór kuratora	Nadzór rodziców	Zakład wychowawczy	Placówka opiekuńczo-wychowawcza	Zobowiązanie do podjęcia nauki	Zobowiązanie do powstrzymania się od przebywania w określonych miejscach
1990	646 (81,05%)	7 (0,87%)	92 (11,54%)	16 (2%)	29 (3,63%)	7 (0,87%)
1992	681 (76,25%)	13 (1,45%)	108 (12,09%)	28 (3,13%)	46 (5,15%)	17 (1,9%)
1994	648 (81,92%)	7 (0,88%)	93 (11,75%)	17 (2,14%)	22 (2,78%)	4 (0,5%)
1995	449 (80,61%)	6 (1,07%)	71 (12,74%)	13 (2,33%)	13 (2,33%)	5 (0,89%)
1996	835 (79,90%)	10 (0,95%)	107 (10,23%)	42 (4,01%)	41 (3,92%)	10 (0,95%)
1997	735 (76,88%)	5 (0,52%)	107 (11,19%)	46 (4,81%)	43 (4,49%)	20 (2,09%)
1998 (I-VIII)	506 (75,74%)	9 (1,34%)	81 (12,12%)	27 (4,04%)	35 (5,23%)	10 (1,49%)

Warto na koniec niniejszych rozważań prześledzić strukturę środków orzekanych w związku z popełnieniem przez nieletniego czynu karalnego wypełniającego znamiona przestępstwa wynikającego z art. 280 k.k. Jest to czyn coraz częściej popełniany przez nieletnich sprawców. W 1990 roku na 10 200 nieletnich, wobec których orzekano środki wychowawcze lub poprawcze w związku z czynem karalnym, 336 z nich dopuściło się rozboju, tj. czynu z art. 210 k.k. z 1969 roku. Sprawcy rozbojów stanowili więc 3,3% nieletnich, wobec których stosowano środki w związku z czynem karalnym. W 1996 roku nieletni sprawcy rozbojów stanowili już niemal 7% wszystkich sprawców, wobec których sądy prawomocnie orzekały środki przewidziane w art. 6 u.p.n.

Tab. 10. Nieletni sprawcy rozbojów na tle ogólnej liczby nieletnich, wobec których orzeczono środki wychowawcze lub poprawcze w związku z czynem karalnym

Rok	Liczba nieletnich, wobec których stosowano środki wychowawcze i poprawcze	Liczba nieletnich sprawców rozbojów, wobec których stosowano środki wychowawcze i poprawcze	Stosunek procentowy liczby nieletnich sprawców rozbojów do ogólnej liczby nieletnich
1190	10 200	336	3,3%
1992	12 200	660	5,4%
1994	15 650	1041	6,6%
1996	20 000	1380	6,9%
1997	19 387	1273	6,5%
1998	18 517	947	5,1%

Analiza danych dotyczących środków wynikających z art. 6 u.p.n., stosowanych wobec nieletnich sprawców rozboju, pozwala stwierdzić, iż podstawowym środkiem stosowanym przez sądy w latach 90. był nadzór kuratora. Orzeczenia o zastosowaniu tego środka wychowawczego zapadały w 40% przypadków. Znaczną rolę odgrywał też nadzór ze strony rodziców, co w sumie sprawia, że w ponad połowie przypadków stosowano wobec nieletnich sprawców czynu – w myśl art. 210 k.k. z 1969 r. – jeden z tych dwóch środków wychowawczych.

W omawianym okresie rosła też rola upomnienia jako środka wychowawczego orzekanego wobec nieletnich sprawców rozboju. W 1990 roku upomnienie stanowiło niespełna 2% środków orzekanych w omawianych przypadkach, podczas gdy w II połowie lat 90. orzekano je trzykrotnie częściej.

W przypadku omawianego czynu karalnego potwierdza się też wspomniana wcześniej tendencja do coraz rzadszego orzekania umieszczenia w zakładzie poprawczym bez warunkowego zawieszenia jego wykonania. Decyzję o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym w związku z popełnieniem przez niego rozboju podjęto w około 11% przypadków w 1990 r. i w 7–8% przypadków w latach 1996–1998.

Tab. 11. Środki wychowawcze i poprawcze stosowane wobec nieletnich sprawców rozboju

Rok	1990	1992	1994	1996	1997	1998 (I–VIII)
Nadzór kuratora	146 (40,44%)	239 (35,14%)	483 (43,90%)	642 (44,61%)	558 (37,34%)	448 (40,46%)
Nadzór rodziców	28 (7,75%)	89 (13,08%)	175 (15,90%)	212 (14,73%)	169 (11,31%)	118 (10,65%)
Nadzór opiekuna	–	–	1 (0,09%)	1 (0,06%)	–	–

Zakład wychowawczy	18 (4,98%)	38 (5,58%)	41 (3,72%)	53 (3,68%)	51 (3,45%)	43 (3,88%)
Placówka opiekuńczo-wychowawcza	3 (0,83%)	14 (2,05%)	18 (1,63%)	19 (1,32%)	33 (2,20%)	25 92,25%
Kuratoriski ośrodek	1 (0,27%)	2 (0,29%)	1 (0,09%)	7 (0,48%)	2 (0,13%)	1 (0,09%)
Instytucja zajmująca się przygotowaniem zawodowym	1 (0,27%)	4 (0,58%)	6 (0,54%)	4 (0,27%)	1 (0,06%)	1 (0,09%)
Zobowiązanie do podjęcia nauki	12 (3,32%)	12 (1,76%)	32 (2,90%)	45 (3,12%)	41 (2,74%)	40 (3,61%)
Przeproszenie pokrzywdzonego	4 (1,10%)	10 (1,47%)	17 (1,54%)	4 (0,27%)	26 (1,74%)	29 (2,61%)
Naprawienie szkody	4 (1,10%)	3 (0,44%)	7 (0,63%)	3 (0,20%)	4 (0,26%)	4 (0,36%)
Powstrzymanie się od przebywania w określonych miejscach	2 (0,55%)	3 (0,44%)	7 (0,63%)	9 (0,62%)	23 (1,53%)	14 (1,26%)
Upomnienie	7 (1,93%)	18 (2,64%)	68 (6,18%)	100 (6,94%)	95 (6,35%)	71 (6,41%)
Zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem	93 (25,76%)	161 (23,67%)	173 (15,72%)	231 (16,05%)	360 (24,09%)	229 (20,68%)
Zakład poprawczy bez warunkowego zawieszenia	41 (11,35%)	83 (12,20%)	70 (6,36%)	104 (7,22%)	128 (8,56%)	82 (7,40%)
Pozbawienie wolności	1 (0,27%)	3 (0,44%)	-	5 (0,34%)	3 (0,2%)	1 (0,09%)
Umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym	-	1 (0,14%)	1 (0,09%)	-	-	1 (0,09%)

Jak dotąd nie zostały opublikowane dane statystyczne na temat prawomocnych orzeczeń w sprawach nieletnich po 31 VIII 1998 roku. Dostępne są jednak dane dotyczące ewidencji spraw i orzecznictwa sądów w sprawach

nieletnich w 1999 r. i w pierwszym półroczu 2000 roku.⁷ Niecelowe wydaje się porównywanie danych liczbowych z obu rodzajów statystyk, bowiem w przypadku nieprawomocnych skazań liczby nieletnich i liczby orzekanych wobec nich środków są znacznie wyższe.⁸ Natomiast możliwe jest porównanie struktury orzekanych środków w ujęciu procentowym. Dane z końca lat 90. ukazują podobne do omówionych wyżej cechy charakterystyczne praktyki orzeczniczej w sprawach nieletnich. Około 35% wszystkich środków wychowawczych orzekanych w związku z demoralizacją i czynem karalnym stanowi nadzór kuratora. Utrzymywanie się orzeczeń nadzoru rodziców na poziomie odpowiednio 19,5% oraz 18% powoduje zaś, że w stosunku do co drugiego nieletniego orzekany jest środek wychowawczy w postaci nadzoru. Drugim najczęściej stosowanym środkiem jest zaś upomnienie, co potwierdza występowanie wskazanej wcześniej tendencji do częstszego stosowania najłagodniejszego ze środków wychowawczych.

Tab. 12. Środki wychowawcze orzekane wobec nieletnich w związku z demoralizacją i czynami karalnymi w liczbach bezwzględnych i w procentach

Rodzaj środka	1999	I półroczu 2000 roku	
Nadzór kuratora	13 860 (34,97%)	8189	(36,30%)
Nadzór rodziców lub opiekuna	7742 (19,53%)	4056	(17,98%)
Nadzór zakładu pracy	19 (0,04%)	9	(0,03%)
Upomnienie	11 173 (28,19%)	6366	(28,22%)
Zakład wychowawczy	1635 (4,12%)	883	(3,91%)
Placówka opiekuńczo-wychowawcza	967 (2,44%)	539	(2,38%)
Instytucja zajmująca się przygotowaniem zawodowym	29 (0,07%)	15	(0,06%)
Kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą	320 (0,8%)	214	(0,94%)
Zobowiązania wynikające z art. 6 pkt 2 u.p.n.	3880 (9,79)	2284	(10,12%)

Podsumowując należy stwierdzić, że porównanie przedstawionych w artykule danych z informacjami na temat struktury środków orzekanych wobec nieletnich w latach 80. prowadzi do konkluzji, że praktyka orzecznicza sądów rodzinnych nie uległa zbyt dużym zmianom. Podobnie jak w latach 80., także obecnie nadzór kuratora jest środkiem stosowanym wobec nieletnich najczęściej i to zarówno w przypadku stwierdzonej demoralizacji, jak i w przypadku popełnienia przez nieletniego czynu karalnego. Podobnie też

⁷ Dane statystyczne z 1999 i 2000 r. pochodzą z wydawanych przez Departament Organizacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości publikacji pt.: *Statystyka sądowa i penitencjarna*.

⁸ Por. J. Błachut, *Przestępczość nieletnich w województwie krakowskim (małopolskim) w świetle danych oficjalnych w latach 1992–1999*, [w:] A. Gaberle (red.), *Przestępczość i zachowania dewiantyczne dzieci i młodzieży w Krakowie*, Kraków 2001, s. 21.

jak w latach 80. duża liczba środków przewidzianych w ustawie nie przekłada się na wyraźne zróżnicowanie środków oddziaływania stosowanych w praktyce.⁹

Najbardziej zauważalna zmiana w praktyce sądów rodzinnych lat 90. to o wiele częstsze stosowanie najłagodniejszego ze środków wychowawczych – upomnienia oraz rzadsze orzekanie umieszczenia w zakładzie poprawczym bez warunkowego zawieszenia jego wykonania. Z jednej strony taka praktyka niewątpliwie daje nieletnim sprawcom czynów karalnych realną szansę na uniknięcie związanej z pobytem w zakładzie poprawczym stygmatyzacji¹⁰, z drugiej jednak strony wobec wzrostu przestępczości nieletnich może budzić obawy, czy łagodniejsze traktowanie nieletnich sprawców jest w tej sytuacji podejściem właściwym.

SUMMARY

The article is devoted to a detailed analysis of the structure of the educational and corrective measures used in cases of juvenile offenders in the 1990s on the basis of court statistics. The analysis shows that the increase in the number of juvenile offences is not accompanied by the use of more severe measures. In the discussed period there is a steady decline in the percentage of cases in which the courts decided to use corrective measures, especially without the conditional stay of the carrying out of the sentence. This tendency is visible even in the case of such a grave offence as banditry. At the same time the frequency with which the courts use the most lenient of the educational measure, i.e. the reprimand has doubled in the 1990s. The analysis of specific groups of educational measures also provided some interesting results. Although supervision by a guardian of a minor is being used less frequently than in the 1980s, it is still the most often used educational measure in cases regarding minors, both when the proceedings are initiated because of demoralization and because of commission of an offence (together with the supervision by parents these educational measures are used in every second case). The analysis shows that the variety of educational measures which can be found in the statute concerning juvenile offenders is not accompanied by such a great variety of such measures used in practice by the courts. Some of the educational measures are used only in a few cases a year, while others are also probably not used as efficiently as they might be (e.g. the courts deciding to adjudicate educational measures used the obligation to continue education only in about 4% of cases).

⁹ Zob. J. Szumski, *op. cit.*, s. 162; T. Bojarski, *Orzekanie środków wychowawczych i poprawczych wobec nieletnich w praktyce sądów rodzinnych*, [w:] T. Bojarski, M. Mozgawa (red.), *Prawne i społeczne metody i środki eliminowania zaburzonej socjalizacji*, Lublin 1991, s. 31.

¹⁰ Por. J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2000, s. 141.